

I

Мої любі друзі, я був певен у вашій вірності. Ви прибули на мій поклик так само, як і я прибув би на ваш. Хоча відтоді, як ви мене бачили, вже минуло три роки. Тож хай ваша дружба, яка виявилася настільки міцною в часі розлуки, так само витримає те, що я збираюся вам розказати. Адже я так раптово погукав вас і змусив їхати аж до мого віддаленого житла лише для того, щоб побачитися з вами і щоб ви могли мене вислухати. Мені не потрібно жодної іншої допомоги, окрім можливості виговоритися перед вами. Бо я дійшов до такої межі в своєму житті, яку вже не можу переступити. А проте це зовсім не втома. Та я нічого більше не розумію. Мені потрібно... Потрібно виговоритися, як я вже вам сказав. Уміти звільнитися — то пусте; справді важко — залишатися вільним. Мусите стерпіти все те, що я скажу про себе: я розповім вам про своє життя просто, без скромності й погорди, ще простіше, ніж я говорив би з самим собою. Тож послухайте мене.

Востаннє ми бачилися, як я пригадую, на околицях Анже*, в маленькій сільській церкві, де відбулося мое

---

* Анже — місто у Франції в регіоні Пеї-де-ла-Луар.

вінчання. Людей було небагато, а присутність найближчих друзів зробила з цієї банальної церемонії зворушливий ритуал. Мені здавалося, що всі були схвильовані, і це хвилювання передалося й мені. Після церкви ми зібралися в домі тієї, яка ставала моєю дружиною, на коротку трапезу без сміху й вигуків; потім нас забрав замовлений екіпаж, за звичаєм, який засів у нас у головах і за яким ідея одруження пов'язується з візією потяга, що рушає з перону.

Я був мало знайомий зі своєю дружиною і гадав, не надто цим переймаючись, що й вона знає мене не краще. Я одружився з нею не кохаючи, насамперед аби догодити своєму батькові, який на смертному одрі переймався тим, що залишає мене на самоті. Я ніжно любив свого батька; у сумні хвилини його агонії я думав лише про те, щоб хоч якось скрасити його кончину; і ось так я зв'язав своє життя, не знаючи, власне, чим те життя може стати. Наші заручини відбулися біля узголів'я вмирущого, без жодної радості, але й не без глибокої втіхи: настільки великим було умиротворення мого батька. Хоча я, як уже сказав, і не любив своєї нареченої, та принаймні ніколи не любив і іншої жінки. З мого погляду, цього було достатньо для того, щоб забезпечити наше щастя, і я, ще не знаючи самого себе, вважав, що цілковито віддаюся їй. Вона також була сиротою і жила зі своїми двома братами. Її звали Марселіною, їй заведве виповнилося двадцять; я був старший за неї на чотири роки.

Я сказав, що зовсім не любив її — принаймні я не відчував до неї нічого такого, що називають коханням, але я таки любив її, якщо розуміти під цим словом ніжність, щось на кшталт жалощів і, зрештою, неабияку повагу. Вона була католичкою, я був протестантом, хоча

віри в мене було зовсім небагато! Священник змирився зі мною, я змирився зі священником: ми грали відкрито.

Мій батько, як я вже казав, був «атеїстом» — принаймні я це припускаю, оскільки внаслідок непереборної сором'язливості, яку, гадаю, він схвалював, я ніколи не міг говорити з ним про його релігійні переконання. Суворе гугенотське виховання моєї матері разом з її прекрасним образом повільно стерлося з моєї пам'яті; ви ж знаєте, що я втратив її молодою. Я ще не підозрював, наскільки ця перша дитяча мораль тяжіє над нами та які сліди залишає вона в душі. Ту строгість, смак до якої залишила моя мати, прищепивши мені власні принципи, я повністю переніс на своє навчання. Мені було п'ятнадцять, коли я втратив матір; мною опікувався батько, оточив своєю турботою та пристрасно займався моєю освітою. Я вже добре знав латину і греку; разом з батьком швидко вивчив гебрейську, санскрит і насамкінець перську й арабську. До двадцяти років я вже був такий «підкований», що він наважився залучити мене до своїх розвідок. Його захоплювало вважати мене рівнею собі, й він хотів це мені довести. *«Причинки до фригійських культур»*, опубліковані під його іменем, насправді були моєю працею, яку він злегка підредагував; ніщо й ніколи не принесло йому стільки похвал. Він був у захваті. Я почувався спантеличеним від того, що обман удався. Та відтепер я здобув репутацію. Найерудованіші науковці ставилися до мене, як до свого колеги. Зараз я лише посміхаюся, згадуючи всю ту шану, яку мені віддавали... Ось так я досяг двадцятип'ятирічного віку, майже нічого не бачивши, крім руїн та книжок, і нічого не знаючи про життя; проте до роботи я ставився з особливим запалом. Я любив кількох друзів (ви належите до них), але

ще більше — саму їхню дружбу; я мав велику прихильність до них, але то була радше потреба шляхетності; я плекав у собі кожне гарне почуття. Зрештою, я не знав своїх друзів, як не знав і самого себе. Жодного разу мені не спало на думку, що я міг би вести інакший спосіб життя, що міг би жити по-іншому.

Ми з батьком задовольнялися простими речами; у нас двох були настільки малі витрати, що до двадцяти п'яти років я не знав, що ми заможні. Я собі думав, не надто часто над цим замислюючись, що нам заледве вистачає на прожиток; поряд зі своїм батьком я так при звичаївся до економії, що почувався майже незручно, довідавшись, що ми володіємо значно більшими статками. Я був таким байдужим до всіх цих справ, що приблизно усвідомив розміри свого багатства навіть не по смерті мого батька, єдиним спадкоємцем якого я був, а під час укладання шлюбного контракту, і тоді ж я довідався, що Марселіна не принесла мені майже жодного посагу.

Була ще одна річ, можливо, навіть важливіша, про яку я не знав: я мав дуже слабке здоров'я. Та як я міг про це знати, не піддаючи свій організм жодним випробуванням? Час від часу в мене бував нежить, який я лікував доволі недбало. Надто спокійне життя, яке я провадив, ослаблювало мене і водночас уберегало. Натомість Марселіна здавалася міцною, — а в тому, що вона була міцнішою за мене, ви по ходу оповіді зможете самі переконатися.

У день нашого весілля ми ночували в моїй паризькій квартирі, де для нас підготували дві кімнати. У Парижі ми залишалися саме стільки, скільки було потрібно для того, щоб зробити всі необхідні закупки, після чого

вирушили до Марсея, де відразу ж сіли на пароплав до Тунісу.

Нагальні клопоти, веремія останніх надто бурхливих подій, неминучі емоції, пов'язані з весіллям, які накопилися одразу після ще таких реальних переживань моєї жалоби, — все це мене вельми виснажило. Але тільки на борту я відчув, настільки втомлений. Досі будь-яке заняття, збільшуючи втому, відволікало мене від неї. Вимушене дозвілля на пароплаві нарешті дозволило мені поміркувати. Мені здалося, що це було вперше.

Так само вперше я погодився надовго відійти від своєї роботи. Дотепер я дозволяв собі лише короткі вакації. Щоправда, подорож до Іспанії разом із батьком, в яку ми вирушили невдовзі після смерті моєї матері, тривала понад місяць, ще одна, до Німеччини, — шість тижнів, а всі інші були науковими поїздками; мого батька ніщо не могло відволікти від його дуже конкретних досліджень, якщо ж я не брав у них участі, тоді я читав. Проте щойно ми відплили від Марсея, у мене виринули всілякі спогади про Гранаду та Севілью, про ясніше небо, різкіші тіні, святкування, веселощі й пісні. Ось що ми знову побачимо, думав я собі. Піднявшись на палубу, я дивився, як віддаляється Марсель.

Потім раптом мені спало на думку, що я трохи нехтую Марселіною.

Вона сиділа попереду; я підійшов до неї й уперше роздивився їй по-справжньому.

Марселіна була дуже гарною. Ви ж знаєте, ви її бачили. Я докоряв собі, що не звернув на це уваги раніше. Я надто добре її знав, щоб поглянути на неї по-новому; наші родини віддавна були дуже близькими; я бачив, як вона росла; я при звичаївся до її краси... А тепер

уперше був просто вражений, такою сильною здалася мені ця краса.

На простому капелюшку з чорної соломи тріпотіла довга вуаль; Марселіна була білявою, але не здавалася крихкою. Її спідниця й корсаж були зроблені з шотландської шалі, яку ми вибрали разом. Я не хотів, щоб її за-тьмарювала моя жалоба.

Вона відчула, що я на неї дивлюся, й обернулася до мене... Дотепер я виявляв щодо неї тільки дещо вдавану послужливість; я с'як-так заміняв любов чимось на кшталт прохолодної галантності, яка — і я добре це бачив — викликала у неї певне роздратування; чи відчула Марселіна, що в цю мить я вперше глянув на неї зовсім по-іншому? Вона, своєю чергою, пильно подивилася на мене, а потім дуже ніжно мені усміхнулася. Не мовлячи ні слова, я підсів до неї. До того часу я жив для себе або принаймні по-своєму; я одружився, не уявляючи, що дружина може бути кимось іншим, окрім товаришки, і точно не думав про те, що наш союз може змінити мое життя. Врешті я збагнув, що тут припиняється монолог.

Ми удвох були самі на палубі. Вона прихилила своє чоло до мене; я ніжно притиснув його до себе; вона підвела очі; я поцілував її в повіки і враз завдяки цьому поцілунку відчув наче якийсь не відомий мені жаль до неї; це почуття переповнило мене так раптово, що я не зміг стримати сліз.

— Що з тобою? — спитала мене Марселіна.

Ми зав'язали розмову. Я був зачарований тим, як мило вона говорила. Я виробив, настільки це було можливо, певне уявлення про жіночу глупоту. Але того вечора поряд із нею саме я здавався собі незграбним і недалеким.

Отже та, з якою я пов'язав себе життєвими узами, мала власне життя, ще й цілком реальне! Важливість цієї думки будила мене кілька разів протягом тієї ночі; кілька разів я підводив голову зі своєї кушетки, щоб подивитися, як на іншій, нижній, спить моя дружина.

Наступного дня небо було пречудове, а море — досить спокійне. Декілька неквапливих розмов ще більше послабили нашу ніяковість. Шлюб ставав справжнім. Уранці в останній день жовтня ми прибули до Тунісу.

Я збирався залишитися там лише на декілька днів. Маю зізнатися вам у своїй глупоті: в цій новій країні мене не приваблювало нічого, крім Карфагену та кількох римських руїн: Тімгад, про який розповідав мені Октав, Суські мозаїки, а особливо — амфітеатр у Ель-Джемі, куди я хотів вирушити негайно. Спершу треба було дістатися до Сусса, а там пересісти на поштовий екіпаж; я хотів, щоб до того ніщо даремно не відволікало мою увагу.

Проте Туніс мене дуже здивував. Нові враження збурили частину мого ества та певні здібності, що дрімали в мені й, не отримавши дотепер застосування, зберегли свою загадкову свіжість. Я був радше подивований і приголомшений, ніж бачив у цьому якусь розвагу, а ще мені надзвичайно подобалася радість Марселіни.

Тимчасом моя втома з кожним днем наростала, проте мені здавалося стидким поступатися перед нею. Я кашляв та відчував у верхній частині грудей якийсь дивний біль. Ми їдемо на південь, думав я, спека мене вилікує.

Диліжанс на Сфакс від'їжджає із Сусса о восьмій вечора; він проїздить через Ель-Джем о першій ночі. Ми замовили собі місця в купе. Я думав, що це буде який-небудь незручний тарантас, проте ми розмістилися

досить комфортно. Але ж холод!.. Чому ми, як діти, довірилися м'якому клімату півдня й обоє були надто легко вбраними і прихопили з собою лише одну шаль? Щойно ми виїхали із Сусса і місцевість, захищена пагорбами, лишилася позаду, як здійнявся вітер. Він мчав великими стрибками через рівнину, завивав і свистів, проникаючи в кожну шпарину дверцят; ніщо не могло вберегти нас від нього. Ми прибули промерзлими від холоду, а мене на додачу виснажила трясовиця екіпажу та жахливий кашель, від якого мене в дорозі ще більше трусило. Ну й ніч! Після прибуття до Ель-Джема ми виявили, що там немає жодного заїзду; його заміняв жахливий бордж*. Що робити? Диліжанс поїхав. Село ще спало; серед ночі, що здавалася величезною, можна було заледве розрізнити лише похмурі обриси руїн; десь вили собаки. Ми зайшли в якусь земляну кімнату, де стояли два жалюгідних ліжка. Марселіна тремтіла від холоду, але тут нам принаймні не дошкуляв вітер.

Наступний день був доволі понурим. Ми здивувалися, побачивши всуціль сіре небо. Вітер досі дув, але менш настирно, ніж напередодні. Диліжанс мав прибути лише надвечір... Як я вам вже казав, день був непривітний. Амфітеатр, який можна було обійти за кілька хвилин, мене розчарував; він навіть здався мені незугарним під цим блідим небом. Можливо, втома ще більше посилила мою досаду. Посеред дня від нудьги я ще раз сходив туди, даремно шукаючи яких-небудь написів на каміні. Марселіна, сховавшись од вітру, читала англійську книжку, яку, на щастя, прихопила з собою. Я повернувся й підсів до неї.

---

* Бордж — отоманський форт, поширений у Північній Африці.

— Який безрадісний день! Ти не надто нудьгуєш? — мовив я до неї.

— Ні, ти ж бачиш: я читаю.

— І навіщо ми сюди приїхали? Тобі хоч не холодно?

— Та не дуже. А ти як? Справді! Ти такий весь блідий!

— Ні...

Проти ночі вітер посилювався... Нарешті прибув диліжанс. Ми від'їхали.

Після перших же поштовхів я відчув себе геть розбитим. Марселіна була дуже втомлена і швидко заснула в мене на плечі. Але мені подумалося, що мій кашель її розбудить, тож, тихенько вивільнившись, я прихилив її до стінки екіпажу. Проте я більше не кашляв, ні, — тепер я почав спльовувати; то було щось нове; воно виходило без жодних зусиль; легкими нападами через рівні проміжки часу; відчуття було таким дивним, що спершу це навіть розважало, проте доволі скоро мене аж знудило від незнайомого присмаку, який з'явився в роті. Невдовзі моя хустинка була повна харкотиння й уже не годилася до вжитку. Воно вже текло навіть по пальцях. Може, збудити Марселіну?.. На щастя, я згадав про велику хустку, яку вона пропустила через петлю на своєму паску. Я обережно дістав її. Я вже не міг стримувати харкотиння, воно потекло ще сильніше, від чого я відчував надзвичайне полегшення. Це кінець застуди, думав я собі. Наразі відчув себе дуже слабким; у мене запаморочилося в голові, мені здалося, що я ось-ось зомлію. Може, таки розбудити її?.. Ет! Таке!.. (Я зберігав, здається, ще з мого пуританського дитинства відразу до будь-якого відступу через слабкість; я зразу називав це боягузством). Зібравшись із силами, я зробив відчайдушне зусилля і врешті здолав своє запаморочення... Мені здавалося, що я знову

серед моря, а стук коліс обернувся на шум хвиль... Але я перестав спльовувати.

А потім поринув у дрімоту.

Коли я прокинувся, небо заливали ранкові промені; Марселіна ще спала. Ми під'їжджали. Хустка, яку я тримав у руках, була темною, тож спершу на ній нічого не було помітно, але коли я дістав свою хустинку, то спантеличено побачив, що вона вся в крові.

Моєю першою думкою було приховати цю кров від Марселіни. Але як? Я був весь у плямах крові, тепер я бачив її скрізь, особливо на пальцях... У мене могла піти кров з носа... Саме так: якщо вона запитає, я скажу, що в мене пішла кров з носа.

Марселіна все ще спала. Ми прибули. Вона виходила першою і нічого не помітила. Нам забронювали дві кімнати. Я зміг непомітно для Марселіни заскочити до свого номера, відмив і вичистив сліди крові.

А проте я почувався дуже слабким, тож замовив нам обом чай нагору. І поки Марселіна його розливала, дуже спокійна, сама також трохи бліда, але усміхнена, в мені ворухнулося якесь роздратування — через те що вона так нічого й не завважила. Я відчував, що несправедливий до неї; та й справді, казав я собі, якщо вона нічого не помітила, значить я все добре приховав; але дарма, це не допомагало; почуття роздратування росло в мені, ніби якийсь інстинкт, воно полонило мене... врешті стало надто сильним; я вже не міг утриматися; ніби ненароком я сказав їй: «Сьогодні вночі я спльовував кров'ю».

Вона не скрикнула, просто стала ще блідішою, похитнулася, хотіла втриматись, і врешті важко повалилася на підлогу.

Я кинувся до неї, охоплений якимось шаленством: «Марселіно! Марселіно!» О ні, що я наробив? Хіба не досить того, що вже я хворий? Але, як я вже казав, я був дуже слабкий; чого доброго я й сам міг зомліти. Я починив двері; погукав; до мене прибігли.

У моєї валізі, як я пам'ятав, був рекомендаційний лист до одного з офіцерів у цьому місті; я скористався цим листом, щоб викликати гарнізонного лікаря.

Тимчасом Марселіна отямилася; тепер вона була біля узголів'я мого ліжка, в якому я тремтів від лихоманки. Прийшов лікар і обстежив нас обох: у Марселіні не було нічого, запевнив він, її падіння не мало якихось наслідків; а от я був серйозно хворий; він навіть не хотів сказати, в чому справа, й пообіцяв повернутися ввечері.

Він повернувся, усміхаючись, переговорив зі мною й дав різних ліків. Я зрозумів, що він підписав мені вирок. Що ж, зізнаюся вам! Я навіть не здригнувся. Я почувався втомленим. Я просто здався. І що, врешті, я мав очікувати від життя? Я до кінця добре працював, рішуче й пристрасно виконував свій обов'язок. А все інше... ет, яка різниця! — думав я, вважаючи власний стоїцизм достойним похвали. А страждав я лише від огидності цього місця. «Ця готельна кімната просто жахлива», — подумав я роззираючись. Раптом я згадав, що поряд, у такій самій кімнаті, перебуває моя дружина, Марселіна; я почув, як вона щось говорить. Лікар ще не пішов; він розмовляв з нею; він намагався говорити тихо. Минув якийсь час; я, напевне, заснув...

Коли я прокинувся, Марселіна була поряд. Я зрозумів, що вона плакала. Я недостатньо любив життя, щоб жаліти самого себе, але мені муляла огидність цієї кімнати; мій погляд майже з насолодою відпочивав на Марселіні.

Тепер, сидячи поряд зі мною, вона писала. Вона здавалася мені такою гарною. Я бачив, як вона запечатала декілька листів. Потім вона підвелася, підійшла до мого ліжка, ніжно взяла мою руку.

— Як ти тепер відчуваєшся? — мовила вона до мене.
Я усміхнувся й сумно промовив:

— А я одужаю?

Вона одразу відповіла мені: «Ти одужаєш!», ще й із такою пристрасною впевненістю, що майже переконала мене самого, навіть виникло якесь неясне відчуття, яким могло би стати життя, її кохання — розпливчата візія такої патетичної краси, що з моїх очей потекли сльози, і я довго плакав, не намагаючись і не бажаючи заспокоїтись.

Якою ж силою любові вона змогла забрати мене із Сусса; а потім оточила такою милою турботою, оберігала, підтримувала, проводила біля мене цілі ночі... І так від Сусса до Туніса, потім з Туніса до Константини. Марселіна була просто чудова. Саме в Біскрі я мав одужати. Її впевненість була непохитною; її сумлінність не слабла ні на мить. Вона все готувала, керувала від'їздом, забезпечувала проживання. Та, на жаль, вона не могла зробити цю мандрівку менш жахливою. Неодноразово я думав, що мушу зупинитися й покінчити з цим. Я стікав потом, як перед смертю, задихався, в певні моменти втрачав свідомість... Під кінець третього дня подорожі я дістався до Біскри — ні живий, ні мертвий.